

ЗМІСТ КОНЦЕПТУ *ЮРОДИВИЙ* В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ)

ДОЛГОВ В. Г., ІГНАТЕНКО Д. А.,

Бельцький держуніверситет імені Алеку Руссо

У цій статті розглядаються деякі аспекти лексико-понятійного змісту номінанта концепту юродивий. Порівняльно-зіставний підхід щодо дослідження цього номінанта концепту в межах російської та української мовних картин світу дозволяє виявити спільність змістовної структури, а також зміни, що відбулися в ній.

Ключові слова: юродивий, концепт, значення, лексикографія, детермінологізація.

The present article discusses some aspects of lexico-conceptual content of nominee whacky concept. Comparative approach to the study of this concept in the framework of the nominee Russian and Ukrainian language pictures of the world reveals the commonality of the content structure, as well as changes occurring in it.

Key-words: whacky, concept, meaning, lexicography, determinologization of the meaning.

Охрещена Русь, перейнявши основоположний для християнства концепт святості з усіма ключовими чинами християнських подвижників, сприймає з Візантії й юродство як цілком сформований релігійний феномен саме в той час, коли він почав повертати свої позиції й значно поширився в містах імперії.

У процесі становлення давньоруське юродство повторює, по суті, ті самі етапи, що й візантійське, проте в новій культурно-історичній та ментальній обстановці набуває надзвичайного для православного світу розвитку. Найчастіше показником надзвичайної популярності юродивих на Русі, а також основним аргументом на користь того, що юродство є специфічним руським явищем, у фаховій літературі стає вказівка на кількість юродивих. Їх справді чимало. Проте однакості в питанні встановлення кількості юродивих у науковій та фаховій літературі немає. Так, наприклад, Г.П. Федотов у монографії «Святі Давньої Русі»[12] свідчить про 39 юродивих, шанованих на Русі з XIV до XVI століття. Т.А. Недоспасова у праці «Руське юродство XI-XVII століть»[5] наводить хронологічний перелік 64 руських юродивих. «З відомих 247 імен юродивих руською церквою канонізовано 36»[15: 53], – стверджує С.Є. Юрков. Така розбіжність у цифрах, очевидно, пояснюється відмінністю критеріїв чи принципів відбору: враховуються канонізовані або шановані в народі святі; місцевошановані угодники Божі (місцевохрамові, місцевоєпархіальні) або визнані загальноруськими святими; встановлення відмінних часових рамок періоду прославлення та ін. Існує думка, якої дотримується, наприклад, С.А. Іванов[1], згідно з якою точне число даних подвижників встановити у принципі неможливо в силу напівлегального характеру юродства.

Примітно, що духовна сутність руського юродства була незрозуміла західним дослідникам до недавнього часу. Наприклад, автор дослідження «Соціальна і літературна історія блаженства» (1935) Енід Уелсфорд вважає адептів цього чину святості лунатиками та божевільними [17]. У книзі Джона Саварда «Досконалий дурень: юродство Христа ради в католицькій і православній духовній традиції»[16], опублікованій у 1980 році, стверджується, що подвиг юродства

набув свого подальшого розвитку й на Заході. Автор представляє цілу галерею кельтських й французьких юродивих, проводячи паралелі з православними святими. Однак, трактуючи юродство у Христі широко (як рису тією чи іншою мірою властиву всім святим і навіть усім християнам), він значно розширює межі даного поняття, тим самим розмиваючи їх. Кількість подібних робіт мінімально й побічно служить підтвердженням нерелевантності концепту «юродивий» в західноєвропейській культурі (звідси й складність перекладу різними європейськими мовами номінанта концепту юродивий, що вказує на етноспецифічний характер досліджуваного концепту).

Для російської, української і, ширше, слов'янської культур юродивий є значущою і знаковою фігурою. Привертає увагу той факт, що розгляд творів новітньої літератури з урахуванням парадигми юродства отримало останнім часом особливої популярності.

У даній статті звернімося до лексико-поняттєвої складової концепту юродивий, причому тільки тієї, що зафіксована у словниках російської та української мов. Це суттєво звузить предмет вивчення, проте дозволить нам виявити подібні для обох мов тенденції.

Слово «юродивий» виникло у спільнослов'янський період. В «Етимологічному словнику» Фасмера сказано: «Юродивый, д.-русск. ЮРОДИВЪ, починаючи з XIV ст. До цього – УРОДИВЪ»[11: 534]. Давньоруське «оуродъ» походить від слова «род» з негативною часткою. П.Я. Черних в «Історико-етимологічному словнику сучасної російської мови» пояснює: «російська, східнослов'янська форма – урод – з у- – префікса, що позначає «ущербність», «недолік», «вада», «спад», «зменшення»... й кореня род-»[12: 461]. По суті те саме пояснення, але більш ґрунтовне, знаходимо в ієромонаха Алексія, який наводить також порівняння зі словом «выродокъ» (префікс в- і корінь род – передають значення «людина, викинута з роду, знехтувана родом»)[2: 59].

З урахуванням специфіки розвитку російського та українського етносу закономірно постає питання про функціонування даного етимону у споріднених мовах. Зазначимо, що слова двох мов, які сягають одного етимону, у процесі еволюції характеризуються розбіжністю семантики, набуваючи «протилежних» значень. У лінгвістиці подібне явище позначають як міжмовну омонімію, проте ці слова зазнали енантіосемії. Так, українське «врода» зі значенням «краса, миловидність» явно протиставляється російському «урод», вживаному у даний час у значенні «людина чи тварина з фізичною вадою» (прям.); «людина з некрасивою, потворною зовнішністю» або «людина з негарними, неприродними звичками» (перен.).

Ознака ущербності фізичного характеру, закладена у значенні етимону, згодом витисне ознаку ущербності ментальної. У російській мові, як слушно зауважує С.А. Іванов, до XVII століття відбудеться детермінологізація поняття, з того часу позначення «юродивий» закріплюється саме за святим, що через благочестиві спонукання переховувався під личиною божевільного, а первинне «урод» – за калікою.

З часом у змісті та структурі даного концепту відбулися ще більш суттєві зміни, про що свідчать дані тлумачних словників. Вони, як вказує практика

лексикографічних описань, виходять з наявних на сьогоднішній день найбільш значущих контекстів вживання слова.

Для аналізу структури значення використовуються словникові статті «Словника російської мови» за редакцією А.П. Євгенєвої [7: 775-776] як одного з найавторитетніших сучасних видань, а також дані «Тлумачного словника російської мови» Д.Н. Ушакова (ТРСМ) [10: 1448] й академічного 17-томного видання «Словник сучасної російської літературної мови» (ССРЛМ) [8: 2003-2004]. У словнику за редакцією А.П. Євгенєвої іменник юродивий трактується так:

1. Психічно хвора людина (*Нельзя было назвать его совершенным идиотом или юродивым, но он был до того наивен, что иногда действительно его можно было считать дурачком.* Достоевский, Село Степанчиково), з поміткою «застаріле». (У ССРЛМ – психічно хворий, божевільний. А також зазначено, що в переносному значенні – про непрактичну, непристосовану до життя людину, дивака, фантазера).
2. Блаженний, аскет-безумець або той, хто прийняв вигляд божевільного, наділений даром пророцтва. (*Он с пятнадцатого года стал известен как юродивый, который зиму и лето ходит босиком, посещает монастыри, дарит образочки тем, кого полюбит, и говорит загадочные слова, которые некоторыми принимаются за предсказания.* Л. Толстой, Детство). (В ТРСМ – аскет-безумець або той, хто прийняв вигляд божевільного, наділений, на думку віруючих, даром пророцтва; в ССРЛМ – блаженний, аскет-безумець або той, хто прийняв вигляд божевільного, наділений, на думку релігійних людей, даром пророцтва).

Той самий процес десакралізації спостерігається і в українській мові. Так, у «Словнику української мови» (в 11 томах) за ред. Б. Грінченка виділяються наступні значення слова «юродивий» [9: 616]:

1. Психічно хвора, божевільна людина (*Загледівши Мурашка, юродивий впився в нього злим, розпаленим поглядом* О. Гончар). У цьому значенні синонімами до даного слова можуть виступати *божевільний, навіжений, навісний, юрода*. (У «Новому тлумачному словнику української мови» – психічно хворий, божевільний, навісний, навіжений).
2. У марновірних, релігійних людей – жебрак, божевільний, що має дар віщуна (*По один бік дякона стояв... юродивий, спустивши з одного плеча червону хламиду* І. Нечуй-Левицький). У цьому значенні в розмовній мові вживаються спільнокореневі слова *юрод, юродивець*. (У «Новому тлумачному словнику української мови» – у марновірних, релігійних людей – жебрак, божевільний, що має дар віщуна).

Враховуючи той факт, що, за усталеною традицією, першими в лексикографічних описах подаються найбільш актуальні значення, можемо дійти висновку: ознаки, що визначають сутність даного релігійного феномена, у мовній картині світу пересічних носіїв мови перемістилися на другий план. Це стає ще більш помітним при зіставленні з особливостями вербалізації розглянутого номінанта концепту в релігійно-філософській картині світу, у межах якої він зберігає первинну смислову визначеність. Так, наприклад, у словнику агіографічних термінів В.М. Живов подає таку дефініцію: «Юродивый (гр. [греч] σαλός), розряд святих подвижників, які обрали особливий подвиг –

юродство, тобто вигляд божевілья, що приймається заради «поругання миру», радикального відкидання цінностей мирського життя і служіння Христу через засвідчення про внеположність Христового шляху мирській мудрості і мирській величі» [3: 106]. «Юродиві, люди, які обрали собі з любові до Бога і до ближніх один з подвигів християнського благочестя – юродство про Христа», [12: 286] – так починається стаття про найбільш парадоксальний чин святості у тритомному словнику «Християнство». В енциклопедичному довіднику «Світ руської культури» визначення поняття «юродивий» подається через синонім, вживаний у церковно-релігійних колах: «Блаженні – особливий розряд подвижників і подвижниць, інакше званих юродивими. Цей вид подвижництва полягає в тому, що той, хто його обрав, відмовляється від загальноприйнятого способу життя, стає жебраком, вбогим і самохіть приймає вигляд людини, позбавленої здорового глузду» [13: 598].

На нашу думку, трансформації, які призвели до того, що у свідомості пересічних носіїв мови фігура святого, котрий з благочестивих спонукань надягає маску божевілья, редукувалася до образу божевільного або дурня, відбулися під впливом екстралінгвістичних чинників. Вони пов'язані, по-перше, з процесом секуляризації російської й української культур, по-друге, з процесом руйнування системи морально-етичних цінностей, сформованої під впливом православ'я. Цей процес посилювався в період запровадження державної політики щодо формування суспільства атеїстів.

Бібліографія

1. Иванов С. А. Византийское юродство, Москва, Международные отношения, 1994.
2. Иеромонах Алексей (Кузнецов). Юродство и столпничество. Религиозно-психологическое, моральное и социальное исследование, Репринтное издание, Москва, 2000.
3. Живов В. М. Святость. Краткий словарь агиографических терминов, Москва, Гнозис, 1994.
4. Мир русской культуры. Энциклопедический справочник, Москва, 1997.
5. Недоспасова Т. А. Русское юродство XI-XVI веков, Москва, 1997.
6. Новый тлумачний словник української мови: в 4-х т.; за ред. В. Яременка, Київ, Аконт, 1999.
7. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; под ред. А. П. Евгеньевой, Москва, Полиграфресурсы, 1999, Т. 4.
8. Словарь современного русского литературного языка: В 17 т., Москва – Ленинград, Наука, 1965, Т. 17.
9. Словник української мови: В 11-ти томах, за ред. Б.Грінченка, Київ, Наукова думка, 1970-1980.
10. Толковый словарь русского языка: В 4 т. Под ред. Д. Н. Ушакова, Москва, Советская энциклопедия, 1935-1940, Т. 4.
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т., Москва, 1996.
12. Федотов Г. П. Святые Древней Руси, Париж, 1931.
13. Христианство. Энциклопедический словарь: В 3 т., Москва, 1995.
14. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т., Москва, 1999, Т. 2.
15. Юрков С. Е. Под знаком гротеска: антиповедение в русской культуре (XI-начало XX в.), Санкт-Петербург, 2003.
16. Seward J. Perfect Fools, Oxford University Press, 1980.
17. Welsford E. The Fool: His Social and Literary History, London, 1935.